

УДК 519.685

А. А. Шиян к. ф.-м. н.

МОДЕЛЮВАННЯ КРИТИЧНО ВАЖЛИВИХ УМОВ ДЛЯ ПОБУДОВИ В УКРАЇНІ РОЗВИНЕНОЇ ЕКОНОМІКИ

Описано програму для побудови розвинутої економіки в Україні. Обґрунтовується безальтернативність відповідної стратегії макроекономічного розвитку. Доведено, що вона складає необхідні умови, тобто якщо цю програму не впровадити у життя, то перейти до розвинутого ринку буде неможливо.

Вступ

Сьогодні не існує єдиного підходу до вирішення проблеми побудови розвинутої економіки в довільно взятій країні. Постає питання щодо обґрунтування оптимальності таких сценаріїв, у т. ч. в Україні. Звідси необхідно наукове осмислення тих економічних процесів, які мають місце в Україні та розгляд можливих альтернатив суспільного розв'язку.

Огляд літератури та постановка задачі

Сучасний рівень розвитку економічної теорії свідчить, що наявність так званої «раціональної поведінки», коли учасники ринкової економіки вмюють формувати свої переваги у вигляді кількісних співвідношень, що і дозволяє досягти узгодження їх інтересів, є обов'язковою вимогою [1—4].

В [5] отримані результати для формування суспільних інститутів розвинутої економіки для умов країн Латинської Америки. Описано процес демократизації економіки, як відповідь (реакцію) на сукупність загроз із боку бідних прошарків суспільства та, відповідно, економічних поступок із боку керівної еліти. Для умов України, звичайно, ці результати поки що не є актуальними.

В [6] проаналізовано інституційні особливості розвитку Української економіки та показано, що відсутність інституційних перетворень суттєво зменшує швидкість економічних перетворень. В [7, 8] проаналізовано стан розвитку економічної теорії на зламі XX-XXI століття і показано, що інституційні перетворення є основним елементом для пострадянських країн на шляху до побудови розвинутої економіки.

Однак питання про опис умов, які є *необхідними* для формування розвинутої економіки все ще залишається відкритим.

Метою статті є дослідження умов, які є необхідними для того, щоб в Україні могли бути побудовані суспільні інститути, які є характерними для розвинутої економіки. В статті описано базовий сценарій для побудови розвинутого суспільства в довільно взятій країні.

Загальні умови, необхідні для побудови розвинутого ринку

Опишемо умови, які необхідні для того, щоб у країні був створений *досконалий* ринок. Ці умови завжди виступають у вигляді ключових. Відбувається це тому, що суспільство може існувати і розвиватися тільки перебуваючи в умовах *динамічної нерівноваги* [9].

Перелічимо умови, при яких існує досконалий ринок (ринок Ероу-Дебре) [1—3]: відсутність екстерналій, наявність досконалої конкуренції, мінімізація витрат для трансакцій, податків, торгівлі тощо, досконала інформація (всі учасники ринку інформовані про все, що стосується ринку).

По суті, всі перераховані умови можуть бути здійснені двома взаємодоповнювальними шляхами.

Перший шлях — це створення спеціалізованих суспільних інститутів (соціальних, економічних, політичних тощо). Цей шлях досить добре описано в [1—3]. І, як показав досвід пострадянських країн, цей шлях не був здійснений через низку причин [6—8].

Другий шлях полягає в тому, щоб навчити всіх учасників ринку обов'язковим способам поведінки, способам аналізу ситуації і прийняття рішень. Цій стороні побудови ринкових відносин не приділяється в сучасній економічній літературі належної уваги. Найчастіше вважається, що

це «особиста справа» для кожного учасника ринку. Однак саме вимога наявності досконалого інформування [1—3] є необхідною умовою для можливості застосування всіма учасниками потужного апарату сучасної економічної теорії.

Отож основна задача для суспільства України є такою: як досягти стану наявності досконалого інформування для всіх учасників ринку?

Ця проблема є вирішальною для країн з перехідною економікою. З погляду багатьох вимог сучасної економіки ці країни перебувають «значно вище», ніж ті країни світу, що розвиваються. Особливо це помітно в сфері освіти. Однак в області рівня життя, в області «ступеня розвиненості» ринку — ці країни перебувають далеко позаду практично всіх країн світу, і більше того, є тенденції погіршення ситуації. Причина цього полягає саме у тенденції відсутності досконалого інформування, коли більшість учасників ринку не мають уявлення про те, як саме потрібно поводитися на сучасному ринку.

Програма для побудови розвиненої економіки

Перехід до розвиненої ринкової економіки полягає в тому, щоб надати можливості кожній окремій людині одержати доступ до інформації довольного рівня ієрархії. Тим самим, створюються умови, за яких тільки й може розпочатися самоорганізація *ринкових* та *демократичних* інститутів. Підкреслимо, що вони формуються шляхом саме самоорганізації, тобто за умови одержання вигоди *всіма* їхніми учасниками, що відповідає саме *раціональній* економічній поведінці учасників ринку [1—5]. Будь-які спроби *нав'язати* суспільству структури (інформаційні, або ж ті, що зводяться до них, — в остаточному підсумку, економічні), для яких ще не створена *інституційна* база (найчастіше, законодавча), приречені на провал [8].

Як впливає із загальної теорії самоорганізації [9], існують усього *дві* загальні стратегії переходу від тоталітаризму до демократії.

Перша реалізується за допомогою завдання повного набору всіх необхідних властивостей для *кінцевого стану* суспільства [9]. Наприклад, шляхом прийняття Конституції та основних економічних законів єдиним рішенням: це потрібно зробити відразу й *надовго*, тому що процес переходу від однієї самоорганізованої структури до іншої триває певний час (він зростає із зростанням масштабу соціально-економічної системи). Ймовірно, цей час не може бути меншим за 5—7 років (деякі оцінки наведено нижче). За таких умов у процесі самоорганізації спочатку виникнуть структури самого дрібного рівня ієрархії — малі підприємства, у яких буде задіяна найбільша кількість людей (і які, внаслідок цього, будуть являти собою базу для внутрішньої підтримки даного курсу). Гарантії незмінності такого законодавчого поля, як показує історія, можуть бути зв'язані або із «сильною особистістю» (це найбільш частий випадок, — наприклад, Ден Сяопін у Китаї), або із економічними програмами глобального характеру (наприклад, План Маршалла для післявоєнної Німеччини).

Друга стратегія — це послідовна реалізація порівняно невеликих змін законодавчого поля, орієнтованих на вирішення порівняно простих завдань по структуруванню та формуванню певних суспільно-економічних інститутів [9]. Ця стратегія не є неоптимальною через низку причин. По-перше, її здійснення вимагає в кілька разів більшого часу для досягнення однакового із першою стратегією кінцевого результату. По-друге, існує велика небезпека того, що буде створено досить велику кількість неефективних інститутів (т. з. «інституційних пасток» [8]), які на наступних етапах здійснення даної стратегії прийдеться руйнувати. По-третє, її здійснення створює додаткову напруженість у суспільстві: постійно змінюються протягом десятиліть «правила гри», виснажуючи тим самим творчі сили суспільства, створюють велику кількість «зайвих людей», які вже вичерпали весь запас своїх пристосувальних можливостей, сіють зневіру людей у досягнення заданої мети тощо. По-четверте, нарешті, цей час може настільки затягтися, що буде загублено, внаслідок природного вимирання, потенціал тих людей, які могли б використовувати його на благо всього суспільства.

На жаль, Україна, схоже, пішла шляхом реалізації саме другої, менш ефективною стратегії.

Зміст етапів побудови розвиненої економіки в Україні

Запропонована Програма є *універсальною і придатною для будь-якої країни світу*: сьогодні Україна практично повністю втратила всі свої переваги в порівнянні з економічно слаборозвиненими країнами.

Метою програми є створення умов для самоорганізації характерних для розвиненої економіки інститутів в Україні.

Етап 1. Формування інститутів малого бізнесу.

Мета етапу: створення умов для відбору людей, які здатні управляти *малим* бізнесом, та для створення інститутів для управління малим бізнесом.

Тривалість етапу: 1—2 роки.

Метод: прийняття блоку законів про *повну ліберизацію малого бізнесу* (повна відсутність всіх видів податків на весь термін дії першого етапу).

На цьому етапі буде бурхливо розвиватися малий бізнес: навіть якщо хтось і «не хоче», то обставини змусять. Зокрема, амністований тіньовий капітал піде в економіку (адже ж свобода від всіх податків), точніше — саме в *малий бізнес*: адже для бізнесу «середнього й вище» усе залишиться «як раніше було». Люди почнуть шукати можливість працювати: їх змусить до цього економічна необхідність.

Іноземні кредити протягом цих 1—2 років повинні йти на забезпечення соціальних виплат (але тільки протягом одного тільки цього етапу). Втім, як показано в [10], Україна в стані отримати лише за рахунок впорядкування економічних інститутів зростання ВВП на 20—30 % щорічно вже при *наявному сьогодні* стані економіки: таким чином, *всі* соціальні виплати можуть бути успішно виплачені (і навіть *збільшені*) без зовнішніх запозичень. Таким чином, вже на першому етапі можна забезпечити умови для фізичного виживання всього населення України.

Одночасно з держави буде знято турботу про створення нових робочих місць тощо. За цей час через малий бізнес пройде понад 10—15 млн людей. Протягом цього етапу малий бізнес стане на ноги, і виникне необхідність в його *укрупненні*.

Важливою обставиною також є та, що понад 10—15 млн людей зрозуміють, що бути керівником і менеджером — на це здатний далеко не кожний: більша частина із них може бути тільки *виконавцями*. Але заздрість як форма громадського осуду всякої бізнесової активності вже зникне.

Таким чином, через 1—2 роки в Україні буде близько *півмільйона* людей, які усвідомили, що вони здатні керувати та *успішно* «робити гроші»: це буде *еліта* малого бізнесу.

Етап 2. Формування інститутів середнього бізнесу та вибори до органів місцевого самоврядування.

Мета етапу — створення умов для: відбору людей, які здатні управляти *середнім* бізнесом, створення інститутів для управління середнім бізнесом та самоорганізації інститутів місцевого самоврядування (район, місто).

Тривалість етапу: 3—5 років (4—7 років від початку дії програми).

Метод: прийняття блоку законів про середній бізнес обов'язково із податковими пільгами на весь цей період (як для бізнесу малого на попередньому етапі). Ще додати: 1) закон про укрупнення (злиття) фірм (укрупнення треба на цьому етапі заохочувати, — але тільки допоки фірма не переходить границі *середнього* бізнесу), 2) закон про монополію, 3) модифікувати податок на майно та нерухомість тощо.

Тільки тепер, лише на цьому етапі, з малого бізнесу — уже *стабільно* працюючих підприємств — починають йти податки (але сумарна їхня кількість протягом всього перехідного етапу повинна бути не більшою за 25—30 % від прибутку; а новостворені фірми взагалі звільнятися на 1—2 роки від податків). На цьому етапі можна розпочати роботу з формування національного законодавства (насамперед — податкового) про *малий* бізнес, модифікуючи його під потреби України (але обов'язково із відстрочкою введення законів на кілька років; найкраще — до кінця 2-го етапу).

Середній бізнес буде вже в стані активно впливати на практично всі сторони життя на рівні сучасних районів і міст України (але, мегаполіси типу Києва, Харкова, Одеси тощо йому поки будуть «не по зубам»). Тепер *еліта* малого бізнесу (а це близько півмільйону людей) здатна реалізувати суспільно-значимі проекти на рівні окремих територій: тому через 2—3 роки після початку цього етапу варто розпочинати вибори в *органи місцевого самоврядування*. І тільки тепер можна передавати територіальним органам самоврядування в їхнє безпосереднє керування до 60—70 % всіх податків, які стягуються на даній території (протягом цього періоду треба прийняти відповідну законодавчу базу).

Отже, за цей час: самоорганізується стійкий та стабільний малий бізнес, сформується середній бізнес, з'явиться та закріпиться на рівні суспільно-економічних інститутів досвід функціонування самоорганізованих пірамід керування економікою, сформується працездатні органи місцевого самоврядування, з'явиться попит на *бізнесову еліту* (і, як наслідок, почнеться швидкий ріст сфери навчання, освіти і науки, так як на рівні середнього бізнесу вже є необхідність в «товарах *світової новизни*»).

Етап 3. Формування інститутів крупного бізнесу та інститутів управління економікою держави.

Мета етапу: створення умов для самоорганізації суспільно-економічних інститутів для управління економікою країни.

Тривалість етапу: до 5—10 років (9—17 років від початку програми).

Метод: прийняття блоку законів про великий бізнес (на термін до 5 років — податкові пільги). Почати адаптувати блок законів про середній бізнес із урахуванням національних особливостей України (але строк його введення — після завершення 3-го етапу). Почати формувати «Податковий Кодекс України» (для всієї сфери бізнесу та економіки в цілому). Протягом же цього етапу повинне бути «заморожене» тільки законодавство про «великий бізнес». По завершенні цього етапу Україна вже зможе самостійно виробляти будь-які закони з будь-якого питання.

Так як великий бізнес, який зароджується, здатний управляти на рівні області, то через 2—4 роки після початку цього етапу доречно провести вибори в органи самоврядування обласного масштабу і масштабу міст-мегаполісів (відповідна еліта вже буде підготовлена): до цього часу необхідно підготувати необхідне законодавство.

На обласному рівні територіального самоврядування можна «залишити» до 60—70 % від «залишку» податків після районного рівня — тобто 15—20 % від податків, що надійшли із цієї території. Цього вистачить, тому що якщо «район» буде зацікавлений в участі в «обласному» проєкті, то він виділить і відповідні кошти.

Організаційне забезпечення підтримки програми

В 1990-х роках, під час формування в Україні ринкової економіки, шлях формування ієрархії бізнесу був *протилежний*: спочатку формувалася *крупний* бізнес, а потім вже середній, і лише насамкінець — малий. Але механізм формування на всіх рівнях був спільний: лобіювання власних інтересів. В тому числі — шляхом корупції, яка стала внаслідок цього невід'ємною складовою бізнесу в Україні [11]. Внаслідок цього сьогодні великий капітал та владу зосереджено в руках людей, які не мають навичок створення *виробничих* підприємств. Підтвердженням цього слугує, наприклад, стрімкий відтік капіталу на споживання: *масова* купівля автомобілів прес-тижного класу, ціна на житло тощо.

Таким чином, існуюча в Україні бізнесова еліта не здатна сьогодні *бути опорою* для виконання описаної вище програми.

Залишається лише надія на еліту політичну та на громадські організації. Особливістю описаної програми є те, що державний апарат буде *втрачати* свої функції та владу, поступово передаючи «згори донизу» свої повноваження по управлінню економікою та державою. Інакше кажучи, існуюча сьогодні в Україні форма влади буде «відмирати», починаючи із нижніх її рівнів. Весь цей час буде знижуватися кількість чиновників, державних та муніципальних службовців тощо.

Для того, щоб реалізувати це, необхідно, щоб «перебудова» *розпочиналася із самого верху*. Іншими словами, необхідно, щоб програму започаткувала «команда політиків» загальнодержавного ієрархічного рівня.

Гарантію правильності виконання описаної вище програми може забезпечити порівняно невелика група фахівців та експертів, які «пов'яжуть» себе (і своє майбутнє) із нею (як видно, це період не менше 10 років).

Як цього досягти? Як такій команді «влаштуватися нагорі»? Здійснити це можна винятково тільки спираючись на вже існуючі суспільно-економічні інститути: це може бути або партія, або «команда» досить сильного політичного лідера. Історичний досвід підтверджує це. Перелічимо найбільш відомі приклади успішних рішень: «Новий курс» Рузвельта в США в 30-ті роки ХХ століття, перебудова економіки Чилі «Чиказькими хлопчиками» із опорою на диктатуру Піноче-

та в Чилі, новий курс у Китаї із опорою на Ден Сяопіна, — можна привести таких прикладів набагато більшу кількість.

Теоретико-ігровий опис програми

Інститути сучасної економіки базуються на розв'язанні теоретико-ігровими методами задач про узгодження інтересів сторін, — економіка виступає лише як спосіб організації процесу узгодження.

Як показано вище, основною проблемою для країн із перехідною економікою є необхідність навчити *переважну більшість* активних учасників ринку способам діяльності, які є характерними для сучасної *розвинутої* економіки. Для цього необхідно забезпечити їм такі умови, щоб кожний із економічних гравців був *зацікавлений* у тому, щоб *самостійно*, із використанням навчальної літератури і аналітичних журналів, вивчити та *апробувати* ці способи діяльності.

Фактично, мова йде про *мотивацію*. Однак, оскільки ми маємо справу із кількістю людей у декілька десятків мільйонів, то мотиваційний стимул повинен бути, по-перше, *універсальним*, по-друге, досить потужним, і, по-третє, діяти досить тривалий час. Останнє необхідно, щоб стратегія «перечекати» не стала домінуючою в суспільстві.

Вся необхідна сукупність дій з боку держави — це описана вище як програма, розбита на 3 етапи.

Зазначимо, що дана задача — це завдання саме *для держави*, тому що необхідно виправити так звані «недоліки ринку» [1—3, 8] — тобто саме ті умови, за яких під час відсутності *зовнішньої координації* ринок просто нездатний привести суспільство до потрібного оптимуму.

Таким чином, приходимо до такої теореми.

Теорема. *Оптимальний спосіб побудови розвинутої економіки в державі із перехідною економікою обов'язково включає всі 3 етапи описаної вище програми, тобто ця програма завжди буде складовою частиною необхідних умов для побудови розвинутої економіки.*

Іншими словами, якщо описану вище програму не впровадити у життя, то перейти до розвинутого ринку в Україні буде неможливо.

Висновки та перспективи

В статті сформульовано *необхідні* умови для побудови в Україні *розвинутої* ринкової економіки. Вони сформовані у вигляді програми, яка складається із 3-х етапів.

Але чи є ці умови *достатніми* для побудови розвинутої економіки? Тобто, чи їх виконання *гарантує* те, що така економіка обов'язково буде побудована? Відповідь на це питання ще тільки потребує свого вивчення.

Дякую доц. С. Г. Денисюк, проф. В. О. Корнієнку та проф. М. І. Небаві за корисні обговорення та підтримку в роботі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Mas-Collel A. Microeconomic Theory / Mas-Collel A., Whinston M. D., Green J.R.. — Oxford: Oxford University Press, 1995. — 977 p.
2. Мэнкью Н. Г. Принципы экономики / Н. Г. Мэнкью. — СПб: Питер, 1999. — 784 с.
3. Тарасевич Л. С. Микроэкономика / Л. С. Тарасевич, П. И. Гребенников, А. И. Леусский.. — М. : ЮрайтИздат, 2006. — 374 с.
4. Меркулова Т. В. Рациональність в економічній моделі людини / Т. В. Меркулова // Економічна теорія. — 2005. — № 1. — С. 25—34.
5. Acemoglu, D. Economic Origins of Dictatorship and Democracy / D. Acemoglu, J. A. Robinson,. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 416 p.
6. Геєць В. М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток / В. М. Геєць // Економіка і прогнозування. — 2005. — № 2. — С. 9—36.
7. Радаєв В. В. Умови розвитку економічної теорії / В. В. Радаєв // Економічна теорія. — 2004. — № 1. — С. 24—42.
8. Полтерович В. М. К руководству для реформаторов: некоторые выводы из теории экономических реформ / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. — 2005. — № 1 (28). — С. 7—24.
9. Шиян А. А. Економічна кібернетика: вступ до моделювання соціальних і економічних систем / А. А. Шиян. — Львів : «Магнолія 2006». — 2007. — 228 с.

10. Шиян А. А. Математична модель для впливу суспільних інститутів на ефективність економіки України / А. А. Шиян // Вісник Вінницького політехнічного інституту. — 2008. — № 2. — С. 19—23.

11. Шиян А. А. Корупція як результат суспільного вибору: асиметрія інформації та роль ЗМІ / А. А. Шиян // Економічна безпека сучасного підприємства : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, Україна, 23—24 травня 2008 р.). — С. 349—355.

Рекомендована кафедрою проектування медико-біологічної апаратури

Надійшла до редакції 30.10.08
Рекомендована до друку 17.11.08

Шиян Анатолій Антонович — доцент кафедри менеджменту та моделювання в економіці.
Вінницький національний технічний університет